

DEDİ-QODU FOLKLOR JANRI KİMİ

Hamlet İsaخانlı

*Xəzər Universitetinin təsisçisi,
Direktorlar və Qəyyumlar Şurasının sədri, professor*

Aynur Qəzənfərqızı

*Xəzər Universiteti Dillər və
ədəbiyyatlar departamentinin müəllimi, dosent*

ABSTRACT

Despite gossip is always criticized we use it in our everyday speech and social interaction. There is a famous saying among the people that “if you talk something behind someone's back with me, then it means that you talk behind my back with someone else”. Well-known poem of Suleiman Rustam revealing the following “Don't believe, my love, the things talked about me to you/Because every time somebody is talking about you to me as well” supports this saying. Despite gossip is a common practice among the people, it does not encounter any wide and serious scientific/folklore research about it.

Gossip is spread widely compared to *bayati* (is a short and ancient Azeri *folk* poetry containing four lines with seven syllables in each and with rhyme *aaba*), tales and sagas, even proverbs and sayings. Every event, each thing is being discussed and despite this discussion is made officially, seriously or scientifically, gossip about it is much more widespread. Fear of gossip makes people to be more cautious. For this reason, even gossipers may be anxious about it and this prompts them to pay attention to their behavior.

Key words: *gossip, folkloric genre, newslore, interpretation, texts, research*

GİRİŞ

Dedi-qodu istər şəhərdə, istər kənddə, istərsə kübar cəmiyyətdə və yaxud sadə insanların arasında, ictimai-siyasi mühitdə, hətta rəsmi qurumlarda yayılsa da, onun haqqında umumiləşdirilmiş nəzəri fikirlərə çox az rast gəlinir

Qeybət və ya dedi-qodunun insan toplumunun, dilin, ünsiyyətin yaşı qədər ömrü olduğunu deyə bilərik. İngiliscə qeybət mənasını verən “gossip” sözünün etimoloji kökəni maraqlıdır. “Godsibb”, “godparent” iki sözün birləşməsindən (god+sib) yaranmışdır və qədim ingiliscədə yaxın dostluğu, xüsusilə qadınların dostluğunu vurğulamaq üçün işlədilmişdir (*URL-1*). Qeybət sözünün rusca qarşılığı olan “сплетни” sözü isə “слухи”, yəni “eşitmə yolu ilə ötürülən bilgi” mənasında işlədilir (*Горбатов, 2005:109*). Bununla yanaşı, “сплетни” sözünün həm də *сплести, плести, сеть, веревка, плетение* kimi, “слух” sözünün isə *пересуды, толки* kimi mənaları da vardır. Bu sözlərin birinin digərindən törədiyini qəbul etməmək mümkün deyildir.

Azərbaycan dilində qeybət sözü ərəbcə *ğiyāb* sözündəndir (*Klassik Azərbaycan..., 2005:369*). Mənası qaib olma, yoxa çıxma, itmə, meydana olmama sözlərindəndir (*Azərbaycan dilinin izahlı..., 1966:459*). Ehtimal ki, söz öncə dedi-qodu şəklində və mənasında deyil, qeyb olma şəklində və mənasında işlədilmişdir – Füzulinin məşhur: “Ol gün ki, yox idi məndə qüdrət, Qıldın mənə qeybətimdə rəğbət” beytində işləndiyi kimi. Zaman keçdikcə söz “olmayan, qeyb olmuş söhbəti etmək” mənasını daşımağa və günümüzdəki “vəzifə”sini icra etməyə başlamışdır. Dedi-qodu ifadəsi “qeybət”dən fərqli olaraq türkcədir. “Dedi” sözünün mənası günümüzdə anlaşıdır. Komponentin ikinci hissəsindəki “qodu” sözünün birinci hissəsi “qo” müxtəlif variantlarda (qu//qud//qıd) vaxtilə elə “de” (danış, söylə) mənasına gələn söz kimi işlənmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının sonunda verilmiş lüğətdə “qu qılmaq” “söz gəzdirmək” kimi izah edilmişdir (“söz gəzdirmək”, “söz-söhbət” gəzir, “dalınca/arxasınca danışmaq” – bir-birinə yaxın ifadələrdir). Yəni, bu yazılı abidəmizdə tam eynitipli cümlələrdə işlənən “qu” və “xəbər” sözlərinin sinonimliyi heç bir şübhə doğurmur: “Əvvəl yigirmisi vardı Dirsə xana bu xəbəri gətirdi”. “Ol namərdlərin yigirmisi dəxi çıxma gəldi və bir qu onlar dəxi gətirdilər” (*Məhərrəmli, 2018:154*). Burada kiçik bir haşiyə çıxıb deməliyik ki, Q.Məhərrəmliyin “qu” şəklində yazdığı ifadə “Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası”nda “quv” şəklində verilmişdir (*KDQE, 2000:21*). Xəbər mənası verən “quv/qu”, eyni mənanı verən “de” ilə birlikdə feil şəklində işlənərkən “dedi” və “qudu” şəkli almışlar. Beləliklə, güman etmək olar ki, “dedi” və “qudu” sözləri yanaşı işlənməyə başlamış, “dedi-qudu” və fonetik dəyişmə nəticəsində zamanla qapalı sait açıq saitlə əvəz olunmuş, qafiyəli “dedi-qodu” şəkli almışdır. “Qu/quv” ifadəsi zamanla digər sözlə əvəz olunsada, folklorumuzda və arxaik şəkildə dilimizdə yaşamaqdadır; Məşhur “Qu deyəndə qulaq tutulur” atalar sözünü misal göstərə bilərik.

Psixologiya və sosiologiya ilə məşğul olan araşdırıcılar dedi-qodunu cəmiyyətin psixoloji və sosioloji hadisəsi kimi dəyərləndirirlər. Ancaq dedi-qodu forma və məzmun cəhətdən öyrəniləndikdə, həm də bir ədəbiyyat, folklor fenomenidir və onu bu yöndən öyrənmək də çox maraqlıdır.

Təəssüf ki, dedi-qodu mətnləri günümüzədək sistemli şəkildə toplanmamışdır. Bunun bir səbəbi dedi-qoduya olan ümumi və psixoloji mənfi münasibətdirsə, digər səbəbi bu cür mətnlərə xüsusi, müstəqil qiymət verilməməsidir. Yəni, dedi-qodu söhbətləri və yazıları folklor mətni kimi qəbul edilməyib. Halbuki, istər məzmun və mənşə, istərsə mahiyyət və forma baxımından dedi-qodu folklor janrı olmağa aydın və layiqli namizəddir. Cəmiyyət dedi-qodusuz yaşaya bilmir. Dedi-qodu məlumat ötürülməsinin bir şəklidir, informasiya mübadiləsidir, insan aldığı məlumatı öz süzgecindən keçirir, xırdalayır, bəzəyir, əyir və başqalarına ötürür.

Günümüzdə dedi-qoduların ən çox vüsət tapdığı yerlər sosial şəbəkələr, media, televiziya, qismən də (məsələn, Türkiyədə) qəzetlərdir. Burada dedi-qodunun hədəfində siyasi xadimlər, şou əhli və digər tanınmışlar durur. Bunun psixoloji tərəfi məşhur olanları aşağılamaq və adiləşdirməkdir.

Bəs dedi-qoduya qarşı nə etməli?! Vecinə almamaq, imicə zərər vuran dedi-qodunu imici “xilas edəcək” pozitiv xassəli dedi-qodu ilə əvəz etməli, dedi-qodunun təsirini azaltmaq üçün həyatı açıq yaşamalı ki, həmin məşhur insan daha az dedi-qoduya məruz qalsın. Bununla belə, dedi-qodunun mənfi aurası insanları çox yorduğu üçün zamanla buna qarşı müdafiə və əks-hücum mexanizmi də yaratmışlar: “Milçəkdən fil düzəldirlər”, “kəsək oturub daşın halına ağlayır”, “Təmiz suyu bulandıranlar”, “Günəşin üzündə ləkə axtaranlar”, “Ağ qaradan seçə bilməyənlər”, “Arxamca danışanlar bilsinlər ki, mən onlar-

dan bir addım öndəyəm”, “Bəzi insanlar yaşayar, bəziləri onu danışar, mən yaşayan olmağa razıyam”, “Başqasının nə etdiyi ilə maraqlanmaqdan, enerjimi öz həyatımı gözəlləşdirməyə xərcləyəm” və s. Bu qoruma mexanizmi, əslində, bir növ təsəlli xarakteri daşıyır. Təsəlliverici belə bir fəlsəfi fikir də mövcuddur: böyük zəkalar ideyaları müzakirə edir, orta zəkalar – hadisələri, aşağı zəkalar isə - insanları...

Janr məsələsi ədəbiyyatşünasların diqqətini hər zaman cəlb edən mövzudur. Buna görə janra verilən təriflər də müxtəlif olmuşdur. “Литературный энциклопедический словарь”da isə janrın tez-tez ədəbi növ ilə müəyyənləşdirildiyi və geniş mənada ədəbi növ dedikdə ən böyük qruplaşmaların nəzərdə tutulduğu göstərilir (*Литературный... 1987:106*).

Geniş mənada ədəbi janr məzmun və xarakter, forma (texnika) və ya həcmə müəyyən edilir. Məsələn, nəzm və nəsr bir-birindən forma, faciə və tragediya məzmun və xarakter, hekayə və roman isə həcm, həmçinin birmərkəzli və ya çoxmərkəzli olmaq baxımından seçilir. Janrlar bir-birindən təcrid olunmamışdır, bir-biri ilə kəsişə bilər, bir əsərdə eyni zamanda bir neçə janrdan istifadə oluna bilər.

Dərslik və ensiklopediyalarda janra münasibət bildirilsə də, sərhədlərin necə müəyyənləşdirilməsi, mətnin hər hansı bir janra necə aid edilməsi olduğu məsələsi aydın şərh edilməyib. Derrida özünün “The Law of Genre” (Janr qanunu) məqaləsində konkret bir janr qanunundan bəhs edir və janrın sərhədlərinin müəyyənləşməsindəki prinsipləri açıqlayır. O, janr anlayışını normativ, sərhədləri müəyyənləşdirən, təxirəsalan “qanunlar toplusu”na bənzədir (*Derrida, 2008:60*).

Folklorda janr olaraq müəyyənləşmiş və qəbul edilmiş lətifə, rəvayət, məsəl əslində çox güman var ki, dedi-qodunun əsasında formalaşmış və zamanla yeni formalar kimi meydana çıxıb. Derrida'nın da dediyi kimi, bir mətn sadəcə bir janrı özündə ehtiva etmir (*Derrida, 2008:60*). Molla Nəsrəddinin məşhur “Camaatın ağzını bağlamaq” lətifəsi bir dedi-qodu əsasında yaranmış mətndir. Yenə də folklorumuzda geniş yayılmış “Saman düşdü, zaman öldü” nağılı da dedi-qodu əsasında yaranmışdır. J.Todorov janrın bir növ janrlararası təsirdən yarandığını göstərir. “Janrlar özlərindən əvvəlki janrlardan faydalanaraq “tərsinə çevirmə” (*inversion*), “yerinə keçmə” (*displacement*) və “birləşdirmə” (*combination*) metodları ilə başqa yeni janrları meydana gətirir. Yəni, bir janr özündən əvvəl gələn digər janrlar içində yaranır. Əvvəlki janrlar yenidən formalaşır və yeni janrı meydana gətirir” (*Bax: Duff, 2000:197*). Başqa sözlə desək, janr dəyişə bilər və dəyişərək fərqli bir geyimdə, fərqli strukturda ortaya çıxa bilər. Opacki, bu yeni formanı “hybridisation” (çarpazlaşma) olaraq müəyyənləşdirir (*Bax: Duff, (Ireneusz...) 2000:132*). Maraqlıdır ki, meydana çıxan yeni janr aid olduğu ənənənin, mədəniyyətin xüsusiyyətlərini daşıyır. Bu mənada dedi-qoduların hər toplumun özünün xarakterik xüsusiyyətini daşdığı vurğulaya bilərik. Məsələn, bir toplum üçün iki subay insanın görüşməsi, əl-ələ tutuşaraq gəzməsi dedi-qodu üçün səbəb deyilsə, başqa bir toplumda bu böyük marağa səbəb olur.

Janr ortaq xüsusiyyətlərə malik olan, eyni, yaxud oxşar (və ya bir-birinə çox yaxın) qəlib, ifadə, məzmun, forma və modeldə yazılmış mətnlərin qruplaşması deməkdir. Dedi-qodu mətnləri uzun illər janr kimi öyrənilməmiş qalmışdır. Halbuki, Derrida'nın da dediyi kimi, janrsız mətn yoxdur (*Derrida, 2008:60*). Qeyd edək ki, heç bir folklor janrı dedi-qodu qədər geniş və yaygın deyil. Dedi-qodunun mətni də başqa janrlardan əlvan və genişdir. Forması o qədər dəyişməyə də, mətni hər dəfə dəyişir, variantlılığı artır. Buna görə də, dedi-qodunun folklor janrı hesab edilməsi məqsədyönlüdür. Fouvler'in də dediyi kimi, janrlar statik (sabit) deyil, dinamikdir (*Bax: Duff, (b) 2000:232*). Dedi-qoduda da başlanğıc və sonluq təxminən eyni qalsa da, daxili mətn və sujet, məzmun hər dəfə dəyişir.

Dedi-qodu ağızdan ağıza keçərək, inkişaf edərək, böyüyərək yayıldığı üçün birinci şəxsən anladığı şəkilə qalır. Dedi-qoduya səbəb olan hadisələri hər kəs anladığı, idrak etdiyi və əks etdirmək istədiyi şəkllə salır. Buna görə də, dedi-qodunu dəqiq şəkildə kimin başlatdığını müəyyənləşdirmək çətindir. Ümumilikdə, “insanlar sosial şəbəkənin formalaşması, dəyişdirilməsi və istismarı üçün dedi-qodunu istifadə edirlər” (*Foster, 2004*).

Dedi-qodu, qeybət rəsmiyyətdə insanların xoşlamadığı, ümumiliklə qınama mövzusu olsa da, istəklərimiz, iradəmiz vasitəsilə məşhurlaşan hadisədir. Yəni, dedi-qodu dayanıqlıdır, onun dayandığı bilgi rəsmi, elmi şəkildə inkar edilsə də unudulmur, bəzənilərək, şişirdilərək yayılmağa davam edir. Atalar sözü kimi ifadə etsək, “*çamur at, izi qalsın*” hadisəsini tam şəkildə əks etdirir. İstər inkişaf etmiş ölkələrdə, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə folklor nəzəriyyəsinin və gündəlik folklor mətnlərinin öyrənilməsi və araşdırılması davam etməkdədir. Hətta, “şəhər folkloru” termini də ortaya çıxmışdır. Bu-

nunla belə, dedi-qodunun folklorda günümüzə qədər hələ də açıqlamasının tam anlamı ilə aparılmadığını vurğulamalıyıq.

Qeyd etdiyimiz kimi, psixologiya və sosiologiya mütəxəssisləri dedi-qodunu ictimai psixoloji və sosioloji hadisə olaraq dəyərləndirirlər. Burada ictimai təzyiqli də görürük. Dedi-qodu, ümumilikdə, toplum tərəfindən müəyyən edilən standartların və normaların xaricinə çıxıldığında özünə bir məcra tapır (*Scott, 2014: 218*) və nəyin səhv olduğunu göstərir. Yasaqlanmış davranışlar bir tərəfdən əxlaqi dəyərləri, onunla bağlı normaları və ümumi bilgiləri göstərəkən, dedi-qodunun yer aldığı məkanın, cəmiyyətin köklü qaydalarını da açıqlayır (*Paine, 1967; Baumeister, 2004*). Paine, dedi-qodunun qrup üzvləri tərəfindən qrupun bir empatiyası olaraq gördüyünü və dedi-qodu etməyin qrupun bir hissəsi olmasından bəhs edir (*Paine 1967: 279-dan çevirən Cengiz, 2017:314*).

Dedi-qodu forma və məzmun baxımından öyrəniləyi zaman ədəbiyyat, folklor fenomeni olaraq qarşıma çıxır. Onu bu baxımdan da öyrənmək maraqlıdır.

Dedi-qodu edən birisi kin, nifrət, qısqanclıq, paxıllıq kimi güclü duyğuların təsiri ilə söhbət edən yoldaşına üçüncü şəxs, yaxud bir neçə şəxs haqqında neqativ danışır. Burada əsasən, birinin üzünə qarşı söylənməyən sözlər arxasından danışıldığı zaman qeybət aktı gerçəkləşmiş olur. Bu mənada Vestacott'un təbircə, dedi-qodunun psixoloji olaraq altı rahatlatmaq şəklində vardır: insanların pis vəziyyətə düşmələrindən alınan zövq, bilgi sahibi olmaq gücü, duyğuların xəbərdar edilməsi (pul, cinsi və s.), katarsis, sehri anlamaq və öyrənməyin verdiyi əyləncəli vəziyyət kimi (*Westacott, 2012: 86-91*). Təəssüf ki, dedi-qodu mətnləri günümüzə qədər sistemli şəkildə toplanmamışdır. Bunun bir səbəbi dedi-qoduya qarşı ümumi və psixoloji yöndən neqativ yanaşma, digər səbəb də bu cür mətnlərin dəyərləndirilməməsidir. Yəni, dedi-qodu söhbətləri və yazıları folklor mətni olaraq qəbul edilməz. Halbuki, istər məzmun və kökən, istərsə mahiyyət və forma cəhətdən dedi-qodu folklor növü olmağa açıq şəkildə layiqdir. Dedi-qodu bilgi alış-verişinin bir şəkildir, insan aldığı bilgini beynində açıqlayır, çözüür, bəzəyir və başqalarına verir.

Qeyd etdiyimiz kimi, dedi-qodular ən çox sosial şəbəkələr, media, televizor, qismən də mətbuat vasitəsilə yayılır. DiFonzo vs. (*2007b: 25*) təbircə dedi-qodu: “sosial şəbəkə forması, dəyişim və davam etdirmə kimi mənalardan ortaya çıxan və eyni zamanda əyləncə, qrup uyğunlaşmasını təmin etmə, təsis etmə, qrup daxili dəyərlərin dəyişimi və qorunmasını təşkil edən, qrupun gücünü və qrup üzvlüyünü vurğulayan, bir sıra təməl sosial şəbəkə funksiyalarını yerinə yetirən, dəyərləndirən sosial söhbət”dir. Ümumən, dedi-qodunun hədəfində əsasən siyasətçilər, sənətçilər və digər məşhurlar dayanırlar. Bunun psixoloji yönü əslində məşhurları qınamaq, hətta təhqir etmək və adıləşdirmək, bəsitləşdirməkdir.

DEDİ-QODUNUN SOSİOLOJİ TƏRƏFİ

Dedi-qodunun geniş yayılmasına və mənimsənilməsinə səbəb toplumun buna şərait yaratmasıdır. Dedi-qodu özəl həyatın ictimailəşdirilməsi vasitəsidir, sadəcə bu məlumatın cəlbədicisi olması üçün onu bir qədər əyib bəzəmək lazım gəlir. Bəzi klassik dedi-qodu nümunələri nağıl, lətifə, məsəl, rəvayət, qaravəlli janrlarının nümunəsi kimi təqdim edilir və öyrənilir. Çünki bu janrlar arasında sərt bir sərhəd yoxdur. Bəzən toplum o qədər uydurma söhbəti doğru imiş kimi qəbul edir və inanır ki, bu da ciddi mənada qeybətə sosial tərəfini ortaya qoymuş olur. Məşhur “Qazı uşağa qalan ili” lətifəsi fikrimizi tamamlamağa yardımçı olacaqdır.

Deyilənə görə, bir şəhərin qazısı çox zalım imiş. Üstəlik, tez-tez arvad alıb boşayarmış. Arvadlarını da istədiyi yeməyi bişirə bilmədiyi bəhanəsi ilə boşayarmış. Qazının elədiyi bu haqsızlığa dözməyən bir qadın deyir ki, gərək qadınların intiqamını alam.

Əlqərəz, bu qazı ilə evlənir. Evliliklərindən bir müddət keçəndən sonra qadın görür ki, qazı yeni arvad almaq fikrinə düşüb. Odur ki, gündüzdən bir-neçə növ xörək bişirib hazır qoyur. Qazı axşam evə gəlib yemək istəyir. Qadın gətirir xəngəli qoyur qarşısına. Qazı xəngələ baxıb deyir ki, ürəyi heç xəngəl istəmir. Gətirir küftə qoyur süfrəyə. Qazı küftə də istəmir. Deyir: “arvad axtarıram ki, mənə dolma gətirsin”. Qadın gedir dolmanı gətirir. Böyründə də sarımsaq qatığı. Qazı görür ki, yaman yerdə ilişib. Nə istəsə, arvad gətirib verəcək. Odur ki, səsini çıxarmadan yeməyini yeyir. Bunlar bu minvalla bir xeyli yaşayırlar. Qazı yeyib kökəlir və qarnı çıxır. Bir gün arvadına deyir ki, gəl gör mənə bu qarnım niyə belə şişib. Arvad baxıb deyir ki, qazı,evin yıxılın, bəs sənə qarnındakı uşaqdır. Qazı deyir:

-Arvad, sərsəmləmə! Uşaq nədir? Heç kişi də uşaq doğar?!

Qadın şübhəli gözlərlə qazıya baxıb deyir:

-*Qalmaz qalmağına, amma sən qalmısan uşağa. Qazı arvadına əsəbiləşib, onu otaqdan qovur. Arvad səhər tezdən durur gedir şəhərin dedi-qoduçu qarısının yanına və qazının başına gələnləri danışır, sonra da xahiş edir ki, heç kimə deməsin. Qarı bunu bütün şəhərə car çəkir. Qazı el içinə çıxa bilmir. Axır başını götürüb gedir şəhərdən. Söhbətin üstündən altı il keçir. Qazı düşünür ki, artıq onun başına gələni unudurlar. Odur ki, qayıdır gəlir şəhərə. Görür ki, şəhərin kənarında iki kəndli dava edir. Biri deyir:*

-*Yekə kişisən, bu mənim torpağımdı. Bura niyə göz dikmişən?! O biri də deyir ki, a kişi, bu sənənin torpağın ola bilməz axı. Yadımdadır ki, qazı uşağa qalan ili buraları sel aparmışdı, mən ona görə buranı qoyub getmişdim. İndi xata olmayıb ki, sən iki il əkib becərmisən.*

Qazı bu söhbəti eşitcək onun başına gələnlərin unudulmadığını görüb, birdəfəlik baş götürüb gedir məmləkətdən. (Aynur Qəzənfərqi, Rəhilə Qurbanova).

Bu lətifədə dedi-qodunun gücü nümayiş olunur, baş vermiş hadisələrin əslində nə dərəcədə boş, imkansız olub olmadığı önəmli deyil. Əsas məsələ odur ki, bu söhbət toplumun içində yayılır, dillərdə dolaşır və haqqında danışılanı çıxılmaz vəziyyətdə qoyur. Bu haqda daha geniş aşağıda "Sosial şəbəkələrdə dedi-qodu" başlığında danışılacaqdır.

Mətnin maraqlı digər tərəfi isə dedi-qoduya səbəb hadisənin toplum tərəfindən unudulmamasıdır. Bu məqamda artıq məsələnin imkansızlığının heç bir əhəmiyyəti qalmır.

Bir çox hallarda dedi-qodu yayıldıqca ilkin mənasından çıxıb tamamilə yeni bir şəkil alır. Qazının uşağa qalmasının dedi-qodu şəklindən necə yayılıb, hansı mərhələdən keçdiyi göstərilməsə də, məsələnin bu tərəfi məşhur "Saman düşdü, zaman öldü" əsərində öz əksini belə tapmışdır:

Şəhərdə üç qeybətçi qadının əlindən zara gələn şah bu qadınları zindana saldırır. Qadınlar zindanın pəncərəsindən baxarkən külək bir samanı uçurub pəncərədən içəri salır. Qadınlardan biri deyir ki, saman düşdü. Və bununla da söhbət "Zaman öldü"yə qədər gedib çıxır. Şahın adı Zaman imiş. Şahları ölüb deyə şəhər əhlini vahimə bürüyür, hər kəs baş sağlığına gəlir. Şah məsələni araşdırarkən öyrənir ki, söhbət zindandan yayılır (Gədəbəy folklor..., 2016: 241). Burada əslində dedi-qodunun toplumun ortaq psixologiyasının məhsulu olması açıqca ortaya qoyulur.

Dedi-qoduya səbəb olan hadisənin yayılmasında toplum maraqlı olmasa, danışılan söhbətə geniş maraq olmasa, söhbət də ortaya çıxmaz. Deməli, qeybətin sosial tərəfi əslində elə cəmiyyətin istəyindən ortaya çıxır. Bir çox hallarda qeybətin yayılmasının əsasında "Od olmayan yerdən tüstü çıxmaz" məsələnin genetik kodlaşmamızda oynadığı rol da böyükdür. Ona görə də, dedi-qodunun toplumun psixologiyasını ortaya qoyan aşağıdakı mətni məşhur rəvayətdir:

Dəniz kənarında qayıqçılıqla məşğul olan birisi qayığına minən qadınlarla cinsi əlaqədə olmuş. Bunu eşidən bir qadın "bu mümkün deyil! Mən onun qayığında gedərəm, o mənə yaxın gələ bilməz" deyir. Dediğini isbatlamaq üçün gedib qayığa minir ki, dəryanı keçsin. Qadın görür ki, kişi qayığın o biri ucunda oturub, ona heç yaxınlaşmır belə. Ama dodaqaltında "onsuz da deyəcəklər" sözünü təkrarlayır. Axır səbri çatmır və soruşur ki, ay kişi, nəyi deyəcəklər axı? Kişi cavab verir ki, qayıqdan düşəndə sənə də "qayıqçı ilə yatdın" deyəcəklər. Qadın bir anda səhvini anlayır (URL-2).

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, bəlkə də o qayıqçı heç bir qadın ilə xüsusi əlaqədə olmayıb, yaxud bəlkə də sadəcə biri ilə yaxınlıq edib. Amma dedi-qodu sayəsində qayıqçının adı bədnamə çıxarılıb və hər kəs də buna inanıb. Bu məqamda dedi-qodunun psixoloji tərəfi ortaya çıxır.

DEDİ-QODUNUN PSIXOLOJİ TƏRƏFİ

Dedi-qodunun psixoloji yönündən bəhs edərkən Gluckman`ın "Dedi-qodu bir qrupu daha böyük bir qrupa daxil edər, yaxud başqa bir qrupa qarşı birləşdirər" fikri ilə yanaşı, "insanlar dedi-qodudan istifadə edərək qrupdakı digər şəxslər haqqında önəmli sosial bilgiləri əldə edirlər" təsbitini də vurğulamalıyıq. Çünki dedi-qodu toplum içində qrupların qarşılıqlı iddiada olmaları nəticəsində ortaya çıxır. Bir qrup dedi-qodunu çıxarır, digər qrup buna inanır, üçüncü qrup isə inkar edir. Dedi-qodu yaradıcılıq hadisəsidir. İnsanlar dedi-qodunu məcburiyyətlə etməzlər, inansalar da, inanmasalar da çıxmış qeybət haqqında fikir bildirmək ehtiyacını hiss edirlər. İnsan öz dostunun "aramızda qalsın" deyib verdiyi sirr haqqında bir tərəfdən mənəvi sədaqət duyğusu ilə danışmaq istəməsə də, başqa tərəfdən digər dostlarının da

bunu bilməli olduğu fikri ilə danışır. Gluckman`a görə də dedi-qodu toplumun bəzi mənəvi dəyərlərinin qorunmasına kömək edir (*Gluckman, 1963: 308*), bizə sosial mühitə necə girməli və orada necə davranmalı olduğumuzu göstərir (*Baumeister, Zhang və Vohs, 2004; Noon və Delbridge, 1993*). Bir toplumun mənəvi dəyərlərinin nələr olduğunu ümumilikdə insanları bir- biri ilə müqayisə edərək anlamaq mümkündür (*Suls, 1977; Wert və Salovey, 2004*). Dedi-qodu bəzən etibar edilərək verilmiş bir sirin yayılmasından ortaya çıxır. Buna görə də, “söz ki iki dodağın arasından çıxdı, artıq sənin deyil”, “yerin də qulağı var” kimi deyimlər mövcuddur. Psixoloji olaraq insan aldığı yeni bilgini özündə saxlaya bilmir, onu danışmaq üçün yollar axtarır. Yəni, qısaca, “İskəndərin buynuzu var” xəbəri gizli qala bilməzdi.

Bununla yanaşı, dedi-qoduya inananların da, qınayanların da sayı az deyil. Dedi-qodu edənlər niyə baş verənlərə inanırlar? Burda əsas səbəb toplumun dedi-qoduya inanmayan hissəsinin ictimai təsirə məruz qalması, qınanmasıdır. Toplum dedi-qoduya inanmayanın, ona qarşı duranın da haqqında eyni şeyi edə bilər. “*Soğan yeməyibse, içi niyə göynəyir?*” məsəlini əsas alaraq həmin insan haqqında da dedi-qodu qoşula bilər. Bu da çox halda dedi-qodunu ictimailəşdirir.

Dedi-qodunu psixoloji tərəfdən araşdırmış Emrys Westacott (2000: 65-90) “The ethics of gossiping” (“Dedi-qodunun etikası”) araşdırmasında göstərir ki, heyvan, kompüter, yaxud insan olmayan heç bir şey haqqında qeybət etmək olmaz. Qeybətin təməlinə insan dayanır. Çünki dedi-qodu edənin məqsədi digər insanlar haqqında gizli olanı üzə çıxarmaq, bəzən bəzəyərək, təhrif edərək üstünü açmaq, biabır etmək, cəza vermək kimi aktlardır. Bir çox hallarda eqonun təsiri də hiss olunur. Çünki etibarlı olmayan, dəqiq olmayan əsas üzərində lağ edərək, onun aşağılayaraq imicə ziyan vurmaq, nüfuza xələl gətirmək, qaralamaq, təhqir etmək, hədəfdəki insanı qınaq obyektinə çevirmək, onun etibarını qırmaq üçün danışılan dedi-qodu əsasən qısqanclıq zəminində bilərəkdən uydurulmuşdur. Yəni, rəqibini, haqqında danışdığı insanı yenərək və ya aşağılayaraq özünü yüksəltməyə çalışmaq cəhdi ilə refleksiv olaraq dedi-qodu edilir.

Dedi-qodu qəsdən uydurulmuş yalan, böhtan əsasında da yaradıla bilər. Burada vurğulamaq istərdik ki, yalan və böhtan əslində gerçəyin şişirdilmiş və məğzini itirmiş halıdır. Çünki, əgər dedi-qodunun təməlinə gerçək hadisə dayanmırsa, o, dedi-qodu sayılmamalıdır. Emrys Westacott yalan ilə dedi-qodu arasındakı fərqi belə göstərmişdir: “...əlbəttə, yalan, bir anda yayılan və hər kəsin marağına səbəb olan dedi-qodu kimi deyil. Çünki yalanın məqsədi şər atmaqdırsa, dedi-qodunun məqsədi olmuş hadisəni yaymaqdır” (*Westacott, 2000:65-90*). Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, dedi-qodunun içində yalan, böhtan da var. Çünki bəzən olmuş hadisə o qədər şişirdilib, bəzədilib danışılır ki, ilkin mahiyyətindən uzaqlaşmış olur, əks halda o, dedi-qodu deyil, sadəcə məlumat, informasiya olardı.

Əvvəlcə qəzetlərdə, daha sonra dərgi, radio və xüsusilə televiziyalarda xəbərləri əyləncəli şəkllə salmaq fikri, öz-özlüyündə maraqlı bu ideya get-gedə xəbərlərin dedi-qodu xarakteri daşmasına yol açdı. Cəmiyyətdə bəd, pis xəbər eşitmək istəyi böyükdür, pis xəbər sanki daha maraqlıdır, onu daha da gücləndirmək mümkündür. Dedi-qodunun mühüm yaranma səbəblərindən biri xoşa gəlməz adlandırılan xəbərləri xoşagələnlə salmaq və başqalarına ötürməkdir. Dedi-qodunun daha bir qaynağı isə “bunu mən başladım və indi hamı bundan danışır” fenomenidir, müəlliflik kefidir. Dedi-qodu sərhədləri aşır, qarşısızalmaz zəncirvari reaksiya başlayır və bu reaksiyanın müəllifi öz qüdrətindən doğan qürur hissi ilə yaşayır.

Dedi-qodunu oyun zamanı qarşılıqlı dəyişmə yönündən araşdıran Sommerfeld, Krambeck, Semmann, Milinski əldə edilmiş uğurun daha sonrakı oyunlar üçün dedi-qodu vasitəsilə verildiyini düşünürlər. Yəni, A nöqtəsi B nöqtəsinə C nöqtəsinin uğurundan danışır. B nöqtəsi A nöqtəsinin söylədikləri əsasında C nöqtəsinə heyranlıq duyur və ətrafındakılara bu mövzuda bilgi yayır. Bu bilginin içində “bunu siz də edə bilərsiniz” kimi həssas şüuraltı ismarıq verilir. Buna görə də, toplumda qarşılıqlı dəyişməni araşdıranlar dedi-qodunun ortaqlıq vasitəsi olması xüsusiyyətindən bəhs etmişlər (*Dunbar RIM vd., 1997; Nowak MA vd., 1998; Panchanathan K vd., 2003; Nowak MAVd., 2005*).

Təkamül psixologiyasında dedi-qodunu yaşamaq uğrunda mübarizə aparan insanların qruplaşma ehtiyacı, üz-üzə danışa bilmədikləri adamlara məlumat çatdırıb onlarla yaxınlaşmaq ehtiyacı ilə izah edirlər.

Deməli, dedi-qodu cəmiyyətin psixologiyasının bir növ inikası sayıla bilər. Çünki dedi-qodunun informasiya kimi ötürülməsi əslində insanları maraq baxımından bir-birinə yaxınlaşdırır. Yəni, cəmiyyətdəki oxşar psixoloji vəziyyətləri ortaya çıxarır.

ƏNƏNƏVİ DEDİ-QODU

Keçmişdə toy və yas mərasimləri, yığıncaqlar, yəni insanların toplandığı məkanlar gündəlik məişət dedi-qodularının yaranması və yayılması üçün münbit şərait yaradıb. Burada müdaxilələr, qınamalar, müzakirələr üçün lazımı şərait olub. Bu cür məclislərdə dedi-qodunun baş qəhrəmanının iştirakı söhbəti xatırladıb yenidən açmaqla yanaşı, yeni dedi-qodu obyektləri də ortaya çıxara bilir. Geyim tərz, oturuş-duruş tərz, danışıq tərz bəyənilməyən insanlar mühakimə olunmaqla yanaşı, mübaliğələr, böhtanlar da əlavə olunaraq qeybət məcrası genişlənir. Şübhəsiz ki, dedi-qodunun obyektinə ən çox qadınlar olur. Öz həmcinsləri haqqında danışan qadınlar, elmi araşdırmalara görə də kişilərdən daha çox qeybət, dedi-qodu edirlər (*URL-3*). Təəssüf ki, toplumumuzda “namus” daşıyıcıları ancaq qadınlardır və onların bu yöndəki yanlışları əsla bağışlanmır. Bu tərz dedi-qodular bəzən çox təhlükəli olsa da, ən çox diqqət çəkən mövzudur. Xatırladaq ki, bu dedi-qodu tərz toplumda daha tez və sürətlə yayılır. Məsələnin digər maraqlı tərəfi isə odur ki, dedi-qodunu çıxaranlar da çox vaxt elə qadınlar özləridir.

Dedi-qodunun yaranması üçün haqqında danışılan, dinləyən və danışan tərəflərin ortaya çıxması üçün bəzi qarşılıqlı münasibətlərin olması şərtidir. Gündəlik dedi-qoduların yayılmasının əlaqə və münasibətləri əsasən belədir: a) qohumluq əlaqələri; b) qonşuluq münasibətləri; c) ictimai münasibətlər; c) folklor mətnləri; d) bədii əsərlər.

DEDİ-QODUNUN QƏLİB İFADƏLƏRİ

Dedi-qodu danışılan zaman qadınların xüsusi ifadələr işlətdiyi durumlar var. Xüsusi sözlərin ortaya girməsi söhbətin dedi-qodu məcrasına yönəldiyindən xəbər verir. Bu mühakimə, qınaq xarakterli ifadələr verilmiş, yaxud veriləcək xəbərin maraqlı və şiddətini bir az da artırır. Boşanmış, yaxud uğursuz evliliklərdə işlədilən ifadə belədir: "Ağlı olsaydı, o oğlana ərə getməzd", "Ağlı olsaydı, o qızı almazdı", "Ağlı olsaydı, ondan boşanmazdı". Beləliklə də, danışanların qarşı tərəfi qınaya bilmələri üçün ciddi mənada səbəb ortaya çıxmış olur. Yaxud digər mövzulardakı qınaq ifadələrinə göz ataq: "Ağlı olsaydı, o ixtisası seçməzd", "Ağlı olsaydı, orada işləməzd", "Ağlı olsaydı, o işdən çıxmazdı", "Ağlı olsaydı, oraya getməzd", "Ağlı olmayanda, bəxt neyləsin" və s. Burada əsas məsələ əsasən “ağlı olsaydı” ifadəsi ilə başlamalı və arzu şəklində inkar formasında bitməlidir, əks-təqdirdə o, qeybət forması üçün səciyyəvi olan qınaq və mühakimə xarakteri daşıyır. Bununla yanaşı, digər ifadələr də vardır: “Mənim nə dərdimə qalib ki”, “imanımı yandırammaram”, “mən dedi-qodu etməyi sevmirəm, amma...”, o cümlədən, Cəhrə qarının məşhur “mənim nə dərdimə qalib, kim kiminlə savaşı, kim kiminlə barışı” ifadəsi.

MİMİKALAR

Dedi-qodu zamanı mimikalar da çox vacibdir. Söhbətin maraqlı olduğunu göstərmək üçün dedi-qodunu dinləyən şəxs bütün diqqətini verərək dinlədiyini göstərməli, təəccüb anında qaşlar qalxmalı, göz halqaları böyüməli, qınaq ifadəsi üzə açıq şəkildə görünməli, eşitdiklərindən diksindiyini, heyrətləndiyini, hirsələndiyini bəlli etmək üçün lağ, nifrət, kin, qəzəb üzə öz əksini tapmalıdır. Bundan başqa, lağ edirmiş kimi gülüş, sanki dedi-qodu etdiklərini gizlətməyə çalışmış kimi ətrafda onlara baxılıb baxılmadığını müəyyənləşdirən şübhəli baxışlar və s. də dedi-qodu mimikalarıdır.

JESTLƏR

Qeybətin müəyyənləşdirdiyimiz bəzi jestləri isə belədir: əllər sinəyə gətirilir, sol əlin ovucu sinədə üzünə aşıq şəkildə tutulur, sağ əl ilə sol əlin üstünə döyülür və bu zaman əsasən “biyy aaazz”, “boy, booooyyyy, boy-boy-boy” kimi ifadələr işlənir;

Sağ, yaxud sol əlin barmaqları ilə sağ, yaxud sol yanağa xəfif şillə vurulub sonra dirnaqlar ilə cızılır və bu zaman əsasən “Allah, mənə ölüm ver”, “Abırsızlar”, “Allah, qələt eliyirəm, Allah” kimi ifadələr işlədilir;

Eşitdiyi xəbərin dəhşətini bildirmək üçün sağ, yaxud sol əl ilə timus vəzinin üstünə döyülür və bu za-

man “Boooyy Allah, mənə ölüm ver” və s. ifadələr işlədilir və s.

MÜASİR DEDİ-QODU – NEWSLORE

Folklorda mövcud olmuş “şifahi, səsli informasiya müasir dövrdə yenidən aktuallaşaraq, ikinci şifahi mədəniyyət dövrü”ndə (*Ong, 2005:133*) yenilənmiş və internetdə “ənənəvi dedi-qodu” ilə yanaşı, yeni “müasir dedi-qodu” forması meydana çıxmışdır. Buna elmi dildə *newslore* (nyuslor) deyilir. DiFonzo və Bordia şəhər, yaxud müasir əfsanələri “müasir dünya haqqında qeyri-adi komik, yaxud dəhşətli, olmuş ya da olacaq hadisələr haqqında danışılmış, müxtəlif zaman və yerlərdə tapılmış Müasir əfsanələr günümüzdə *newslore* (nyuslor) olaraq bilinir. Bu termin xüsusilə 11 sentyabr 2001-ci il hadisəsindən sonra Frank Russel`in “When the going gets tough, the tough go photoshopping: September 11 and the newslore of vengeance and victimization” adlı məqaləsi ilə geniş yayılmağa başlayır.

Frank Russel “newslore” terminini belə açıqlayır: Newslore “gündəlik hadisələr haqqında heç bir məlumat sahibi olmadan münasibət bildirmək və buna görə də anlamağın imkansız olduğu folklor”dan ibarətdir (*Frank, 2011: 7*). Newslore bir çox janrdə ortaya çıxır: lətifələr, virtual aləmdə dəyişdirilmiş şəkillər, dezolar, mediaya verilmiş açıqlamalar, ofisdaxili yazışmalar, mahnının və şeirin parodiyaları, siyasi yaxud ticarət məqsədli reklamlar, filmlərin nümayişi, karikaturalar, cizgi filmləri, canlı yayımlar, müasir mif və əfsanələr. Yəni, “texnologiyanın inkişafı, kompüter və çap aparatlarının meydana gəlməsi heç də şifahi mədəniyyəti sıxışdırmır, əksinə, onun əvvəlki dövrlərdən daha sürətli və effektiv yayılmasını, həmçinin çoxsaylı yeni forma və modellərinin ortaya çıxmasına şərait yaradır” (*Quliyev, 2018:23*).

Newslore üçün münbit şəraiti isə media yaradır. 20 il öncəsinə qədər yazılı və görsəl mediada aldığımız xəbərlər məişət zəminində müzakirə edilirdi. Lakin son 20 ildə artıq bu xəbərlər sosial şəbəkələrdə ciddi mühakimə və qınaq şəklində müzakirə edilməklə yanaşı, sosial linç kampaniyaları da başlandı. Yəni, Gülüm Erol`un da dediyi kimi, “kiberməkan kontekstual dinamikləri, istifadəçilərin ehtiyaclarına cavab verən strukturu, davranış və təcrübəni əhatə etmək potensialı baxımından zaman keçdikcə funksional, konseptual və formal ölçüləri ilə “üzərində” və ya “içində” mədəni fəaliyyətlərin gerçəkləşdirildiyi bir məkani quruluşa çevrilməkdədir” (*Gülüm 2018:130*). Beləliklə, internet dedi-qodunu, bu şifahi ədəbiyyat janrını çox sürətlə yazıya alır və çox sürətlə yayır. Bu da bu janrı öyrənməyin, araşdırmağın nə dərəcədə vacib olduğunu bir daha ortaya qoymuş olur.

MEDİADA DEDİ-QODU

Mediada qarşılaşdığımız hal daha çox “şou əhli”nin həyatı, siyasətçilərin gündəlik siyasi davranışlarıdır. Bir qisminin tanınmasında internet və televiziya, maqazin proqramlarının əsas rol oynadığı bu layiqli, yaxud layiqsiz məşhurların həyatına olan maraq o dərəcədə kütləvilənmişdir ki, artıq bu vəziyyət bir vərdiş halı almışdır. Sanki gerçəkdən də hər kəs bu və ya digər dərəcədə məşhur olmuş insanların həyatları haqqında fikir söyləmək, mühakimə etmək haqqına sahibdir.

Siyasətçilərin siyasi davranışları ilə yanaşı, onların şəxsi həyatlarına patoloji maraq göstərməklə də ölkə əhəmiyyətli siyasi gediş dedi-qodu ilə bir anda dəyişdirilə bilər. Bu daha çox sivil və demokratik ölkələrdə baş verir. Məsələn, yaxın keçmişdə Türkiyə Respublikasında CHP-nin lideri Deniz Baykalın kətibəsi Nesrin Baytokla birlikdə şəhvani görüntüləri (*URL-4*) paylaşılaraq, onun rəhbərlikdən çıxarılıb, yerinə Kemal Kılıçdaroğlunun gətirilməsinə nail olundu. Bu hal Amerikada da özünü göstərmişdir. Amerika prezidenti Bill Klinton və Naoimi ilə və ya hazırkı ABŞ prezidenti Donald Trump`ın haqqında (*URL-6*) yayılan eşqbazlıq skandallarını yada salmaq olar. Burada əsas hədəf məşhurları ictimai qınağa məhkum etməkdir ki, bu da ümumilikdə uğur qazanır.

İtaliyada ən uzun müddətli hökumət qurmuş baş nazir Berlusconi`nin də Patrizia D'Addario və gənc rəqqasə Karima El Mahroug ilə eşqbazlıq gecələri təşkil etməsi və azyaşlı qızla cinsi münasibətdə olması barədə xəbərlər yayıldı. Bu zaman Berlusconi də sosial kütləvi daş-qalağa məruz qaldı və cəmiyyətin böyük əksəriyyəti tərəfindən qınandı (*URL-7*).

Ümumiyyətlə, başqalarının həyatlarına bilib bilmədən müdaxilə etməyi sevən insanlar dedi-qodu üçün münbit şərait tapır, bunu böyük məmnuniyyətlə yayırlar. Təəssüf ki, bu vəziyyət o qədər dərinləşmişdir ki, müasir demokratik və böyük ölkələrdə siyasətin müəyyən olunmasında dedi-qodu az rol oynayıb.

mır. Yaxın zamanlarda Amerikadakı seçimlər üçün "Cambridge Analytica" adlı şirkətin (*URL-8*) təşəbbüsü ilə Hillary Clinton əleyhinə təbliğat kompaniyası təşkil olundu, bu da yəqin ki, seçimin nəticələrinə təsir göstərdi. Bu cür işlərin kökündə kütlə psixologiyasını, xalqın nəyi sevib, nəyi sevmədiyini doğru hesablamaq və bunları nəzərə almaq dayanır. Bu, öz növbəsində, cəmiyyətin müəyyən hadisələrə toplu şəkildə maraq göstərməsinin nə dərəcədə önəmli olduğunu ortaya çıxarır.

TELEVİZİYADA DEDİ-QODU

İnternetdən kütləvi şəkildə istifadə olunana qədər televiziya ictimai qeybət üçün zəmin yaradırdı. Burada şou ulduzlarının həyat və davranışları, bəd, söz-söhbət yaradan xəbərlər, yeni mahnı və filmlər, başqalarının (başqa rəqib ölkələrin), ümumiyyətlə, rəqiblərin "kölgəli" cəhətləri müzakirəyə çıxarılır və qiymətləndirilir. Hal-hazırda bu cür neqativ yönlü xəbər və qeybətlər internetdə daha böyük yer tutsa da, daha sürətlə yayılsa da, televiziya da ictimai dedi-qodunun yaranmasına münbit şərait yaratmaqdadır; ortaya çıxan gündəlik siyasi dedi-qodular televiziyanın sevimli mövzularındandır. Şou yönlü qəzetlər də (sarı mətbuat) dedi-qodu yaymaqla məşğuldurlar.

GÜNDƏLİK SİYASİ XƏBƏRLƏR VƏ DEDİ-QODU

Gündəlik siyasi xəbərlər, əsasən, dövlət adamlarının çıxışlarının müzakirəsindən ibarətdir. Siyasətçi ölkə əhəmiyyətli bir çıxış etdikdə, bazarda çalışandan həkim, mühəndis, doktor və s.-dək hər kəs məsələnin məğzindən nə dərəcədə xəbərdar olmasından asılı olmadan çıxışdakı yanlışları göstərməkdən çəkinməz, siyasətçini qınayar və ittiham edər. Əlbəttə, siyasətçilərin əksəriyyəti danışq və əməllərində səhv və nöqsanlara yol verir ki, xəbəri, dedi-qodunu yayanlar məhz bu nöqsanları bəzəyib, gündəlik dedi-qoduya çevirib, güclü silah kimi istifadə edə bilirlər.

Bəzən siyasətçilər mövcud vəziyyətə başqa don geydirib öz lehlərinə çevirə bilirlər. Lakin, "siyasətçilər ölkəni dedi qodu ilə idarə edirlər" fikri tam doğru olmaz. Amma, bu bir gerçəkdir ki, toplumun həssas olduğu mövzularda siyasətçilər bəzən yanıldıcı addımlar ataraq, ("siyasət işlədərək") kütlədə özlərinə qarşı müsbət emosional hisslər yaratmağı bacarırlar. Bu da bir həqiqətdir ki, dedi-qodunun siyasətə və siyasətçiyə zərər verdiyi hallar daha çoxdur. Siyasətçi haqqında çıxan dedi-qodu bir sıra hallarda ölkənin iqtidarını belə dəyişməyə qadirdir.

"ŞOU ƏHLİ" NİN HƏYATI İLƏ BAĞLI DEDİ-QODU

Siyasi dedi-qodudan danışmaq nə qədər fəxredici bir hal sayılsa da artistlərin, şou əhlinin həyatını müzakirə etməkdən çox da qürur duyulmaz. Ancaq artistlər haqqında qeybət geniş yayılmışdır. Artistlərin fərqli həyat tərzini sürmələri və sərbəst xarakterli olmaları onların ictimaiyyətdə müzakirə olunmalarına gətirib çıxarır. Geyindiklərindən yediklərinə və düşüdüklərinə qədər hər şey müzakirə obyektinə ola bilər. Sadə insanlardan fərqli olaraq ekranda tez-tez görünən şou əhli bu cür dedi-qodulardan fayda götürürlər. Fərqli görünmək, fərqli danışmaq vasitəsilə baxış obyektinə, söhbət obyektinə olmaq istəyirlər. Dedi-qodular da məhz bu fərqlərdən yaranır. Bu tanınmışlar haqqında yayılan dedi-qodular heç də layiq olduqlarına, dəyərə görə deyil, onların başqa səbəblərə görə məşhurlaşdıqlarını göstərmək, onları alçaltmaq, adıləşdirmək məqsədi güdür.

SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏR VƏ DEDİ-QODU

İnternetin yaşının az olmasına baxmayaraq, həyatımızda olduqca ciddi yer tutmuşdur. Gündəlik həyatda, iş həyatında, hətta sevgi münasibətlərinin qurulmasında sosial şəbəkələrin rolu sürətlə böyüyür. Bununla yanaşı, internet dedi-qodu üçün də çox münbit şərait yaradır. Sosial şəbəkələrdən insanların özəl həyatlarındakı davranışlarını daha rahat izləmək, müdaxilə etmək və müzakirə obyektinə çevirmək mümkündür. İnternet və geniş mənada medianın qızısqırdığı, yeni şəkil verdiyi və yaratdığı dedi-qodu *böyük rəqəmlər* (big data) problemi ilə sıx bağlıdır. Dedi-qoduların mediada cürbəcürlüyü və hüdudsuz yayılması kompüter folkloru və çox böyük məlumat bazasının işlənilməsi kimi məsələlərə gətirib çıxarır.

KÜTLƏVİ DAŞQALAQ (LİNÇ)

Kütləvi daşqalaq sosial şəbəkədə dedi-qodunun ən müasir və ən kəskin halıdır. Hər hansı bir mövzuda tam dolğun məlumat yazılmadığı halda, hadisədən xəbərdar imiş kimi rəy yazıb, qınayıb suçlamaq, çox vaxt isə təhqir edərək şəxsiyyətə zərbə vurmaq, onu mənəvi cəhətdən məhv etmək kütləvi daşqalağın xarakterik xüsusiyyətidir. Yaxın keçmişdə ictimaiyyətimizdə baş vermiş “şortikli qız” buna misaldır. Metroda şortik geyindi və ədəbsiz oturduğu üçün bir oğlan tərəfindən “xəbərdarlıq” almış və əsəbiləşib çığır-bağır salmış qız vaqondakı digər sakinlərin də “təhqirli iradları” artdıqca daha da əsəbiləşmişdir. Hadisə haqqında fikirlər müxtəlif idi. Cəmiyyətin ən ziyalı təbəqəsinin belə bəzi nümayəndələri hadisəni birtərəfli dəyərləndirərək, hadisədə sadəcə qızı suçlamış, məsələni sırf geyim prizmasından dəyərləndirmiş və qınayıcı rəylər yazmaqdan çəkinməmişlər (*URL-9*).

DEZİNFORMASIYALAR

Dezinformasiya dedi-qodunun qeyri-rəsmi hüquqi şəklidir. Dezinformasiya bəzi hallarda dezo – yalan, doğru olmayan məlumat deməkdir. Bəzən də olmuş hadisə həddindən çox şişirdilərək, tam təhrif edilərək, heç bir qaynağa əsaslanmadan verilir. Əsasən oxucuların, dinləyicilərin, tamaşaçıların xoşlarına gələcək, müvəqqəti də olsa qürurlarını oxşayacaq xəbərləri uyduraraq yayırlar. Dedi-qodunu dinləyib qəbul edən şəxs eşitdiyi qaynar xəbərdən, qeybətdən məmnun qaldığı üçün xəbəri araşdırmağa meyl etmir, çalışmır. Beləliklə də, dezo sürətlə yayılır. Məsələn, 2016-cı il aprelin 1-dən 2-nə keçən gecədən başlayaraq Azərbaycan və Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin hərbi birləşmələri arasında baş vermiş savaş zamanı bəzi qeyri-professional və diqqəti özünə çəkib reyting qazanmaq istəyən xəbər saytları dezo yaymaqdan çəkinməmişdilər (*URL-10*).

İNTERPRETASIYALAR

Dedi-qodu həm də məlumatın (və ya mətnin) dəyişdirilərək bilərəkdən yanlış ötürülməsi, təfsiri zamanı yaranır. Burada əslində bilavasitəlikdən çox bilvasitəlik rol oynayır. Folklorda bəzi məşhur obrazlar var ki (Dədə Qorqud, Koroğlu, Molla Nəsrəddin), virtual mühitdə həm ənənəvi mətnlərdə özünü qoruyub saxlayır, həm də yeni mətnlərin yaranıb onların ayağına yazılmasına imkan yaradır. Yaxud, internet istifadəçiləri hikmətli sözləri imitasiya və interpretasiyalar şəklində folklorda deyil də elm, irfan aləmində məşhur olan bəzi obrazların (Nyuton, Eynşteyn, Hitler, Mövlanə, Məhəmməd peyğəmbər və s.) dilindən deməyə də çəkinmirlər. Adını yazdıqlarımız arasında “kəlam”ları ən çox interpretasiya olunan Albert Eynşteyndir. “Eynşteyn folkloru” məqaləsinin müəllifi Stefan Wnick qeyd edir ki, Eynşteynin kəlamları dəyişdirilmiş şəkildə internetdə hər yerdə - bloq, sitat saytları, “mem”lər kimi tanınan şəkillərdə də rast gəlinir (*URL-11*).

Örnək olaraq deyək ki, Azərbaycanda məşhur olan “uzaq qohumdansa, yaxın qonşu yaxşıdır” atalar sözü internetdə Eynşteynin dili ilə interpretasiya olunaraq “uzaq qohumdansa, şəkillərimi layk edən dostlarım yaxşıdır” formasına düşmüşdür. Yaxud, “Martın 7-si rayona gedirəm, rəhmətə gedənim var” ifadəsinin yenə də Eynşteynin ayağına yazılmasının səbəbi “8 mart Beynəlxalq qadınlar günü”ndə hədiyyə almağın dəhşətini dünyaca məşhur alimin dili ilə deyərək, vəziyyətin çətinliyindən “çıxış yolu” tapmaq cəhdidir. Mövlanənin kəlamları da internetdə interpretasiyaya məruz qalmaqdadır. Məsələn: “ya olduğun kimi görün, ya göründüyün kimi ol” ifadəsi dəyişdirilərək “ya olduğun kimi ol, ya da gözümə görünmə” şəklinə salınmışdır.

Həmçinin ata sözləri və deyimlər də parodik təfsirdə verilir ki, bu zaman folklorun ənənəvi janrı özünün yeni janrını ortaya çıxarır. Əslində, ata sözlərinin bu şəkildə dəyişmə məruz qalması “Molla Nəsrəddin” jurnalından qalma bir ənənədir. Çünki jurnalın “Qəmiş” imzalı yazarı atalar sözlərini dəyişdirərək, jurnalın ab-havasına salmışdır. Məsələn, “Müsürman bildiyin edər, çaq-çaq baş ağrıdar”, “Müsürman hər xasiyyətini dəyişsə də, paxıllığını dəyişməz” (*Molla Nəsrəddin, 2008: 128*).

İnternetdə dəyişmə uğrayan atalar sözlərinə nəzər yetirək. Məsələn, “dostunu söylə, kim olduğunu deyim” ata sözü “müəllimini söylə, neçə alacağımı deyim” şəklində dəyişdirilmişdir, “bülbül altun qəfəsə

qoyublar, vətən deyib zarıyıb” ata sözünü “şagirdi altundan sinfə qoyublar, tənəffüs deyə zarıyıb” şəklinə salmışlar. A.Güvənç haqlı olaraq yazır ki, ata sözlərinin, xüsusilə tələbə həyatı ilə bağlı mövzulara müvafiq olaraq dəyişdirilməsi tez-tez rast gəlinən paylaşımlar arasındadır (*Güvənç 2014:42*). Deməli, ata sözlərinin dezolara çevrilməsində əsas rol şagird və tələbələrə düşür.

Pelin Seçkin Barbara yazır ki, “dəyişən yaşayış forması kollektiv düşüncəyə təsir etmiş, bunun nəticəsində insanlar, xüsusilə də, gənclər həyatı maddiyyat üzərindən dəyərləndirməyə başlamışlar. Bu proses virtual mühitdə ata sözlərinin dəyişdirilərək yayılmasına və yeni bir kommunikasiya imkanı kimi qiymətləndirilməsinə zəmin yaratmışdır. Ata sözləri kimi qəbul olunan bu qəlib sözlər, yumoristik bir üslub və əyləncə məqsədi ilə yaradılmaqla bərabər, kommunikasiya, ünsiyyət əhəmiyyəti kəsb etdiyi kütlənin həyatı dərk etməsi və müəyyən mənada tənqid etmə şəklini də əks etdirmək baxımından əhəmiyyət kəsb edir” (*Seçkin: 26*). İnternetdə hər gün ata sözü və situasiyaların, hətta rəvayət və lətifələrin yüzrlərlə interpretasiyası ilə qarşılaşırıq və bunu dedi-qodu olaraq qəbul etmədən, sadəcə əyləncə vasitəsi kimi istifadə edirik.

İSLAMDA DEDİ-QODU

İslamda da digər dinlərdə olduğu kimi, qeybətə münasibət birmənalı olaraq mənfidir. Ən gözəl dini əxlaq nümunələrindən biri kimi “qeybətsiz ağıza sahib olmaq” anlayışı mövcuddur. Dini zəmində qeybət haqqında iki qaynaqdan məlumat ala bilirik. Onlardan biri Qurani-Kərim, digəri isə hədislərdir. İlk olaraq Qurani-Kərimdə qeybətə münasibətə nəzər yetirək.

Hucurat surəsində zənn ilə davranmağın, əmin olmadan danışmağın cəzasının ağır olacağından bəhs edilir (26: 36). İsrə surəsi 36, Qaf surəsi 18, Qəsəs surəsi 55, Mömin surəsi 13-də insanın qulaq, göz və ağıza sahib çıxması, onlarla günah işləməməsi əmr edilir. Ənam surəsi 68-də isə açıq şəkildə dedi-qodu etməyin nə qədər yanlış davranış olduğu göstərilmişdir: “(Ya Rəsulum!) Ayələrimizə istehza edənləri gördüyün zaman onlar söhbəti dəyişənə qədər onlardan üz çevir. Əgər şeytan (bu qadağan əmrini) sənə unudursa, xatırlayandan sonra o zalım tayfa ilə bərabər olma” (*Qurani-Kərim, 2006: 7-68*). Eyni ayə Türkiyə Türkcəsinə çevrilmiş Qurani-Kərimdə isə bu cür yazılmışdır: “Ayələrimiz haqqında dedi-qoduya aludə olanları gördüyün vaxt başqa bir söz deyincəyə qədər onlardan üz döndər, uzaqlaş. Əgər şeytan sənə unudursa, xatırladıqdan sonra (qalx), o zalımlar dəstəsi ilə birlikdə oturma” (*Qurani-Kərim, 2011: 7-68*). Yusuf surəsi 31 və 32-də isə məşhur Yusif və Züleyxa mifi haqqında qeybətin Züleyxa tərəfindən necə açıqlanması göstərilmişdir. Surədə açıqca görmədən, bilmədən qeybət etməyin çox yanlış olduğu fikri təlqin edilmişdir (12:31,32).

İslamda dedi-qoduya mənfi münasibət sadəcə Qurani-Kərimdə deyil, hədislərdə də bildirilmişdir. Bəzi hədislərə nəzər yetirək.

Əbû Hüreyrə radiyallahu anha haqqında edilən rəvayətə görə Rəsulullah sallallahu aleyhi və səlləm belə ərz edir:

- *Qeybət nədir, bilirsinizmi?*

- *Allah və Rəsulu daha yaxşı bilər- dedilər.*

Həz. Peyğəmbər:

- *Qeybət din qardaşlarının xoşuna gəlməyən bir halda xatırlamaqdır - deyər ərz etdi.*

- *Bəs deyilən ayıb əgər o qardaşımda olsa necə? - deyər soruşulduqda isə Peyğəmbər:*

- *Əgər dediyin hal onda varsa qeybət etmiş oldun, yox əgər yoxdursa o zaman iftira atmış oldun - deyər buyurdu. (Əbû Davud, Ədəb, 35; Tirmizî, Birr, 23).*

Burada qeybət doğru olan bir nöqsanın danışılması şəklinə meydana çıxır. Yəni şişirdilmə olmadan deyilən bəzi xəbər də qeybət sayıla bilər (danışılması məsləhət bilinməyən xəbər kimi).

Həmçinin hədislərdə dedi-qodu edən necə və nə ilə cəzalandırılacağı da göstərilir. Qeybət edən Allahın evində belə cəzalandırılacağı haqqında hədisə nəzər yetirək.

Əbu Bərzə (r.a.) rəvayətinə görə Rəsulullah (s.a.v) belə buyurmuşdur: “Ey diliylə iman edib qəlblərinə tam şəkildə yerləşməyən kimsələr! Müsəlmanları qeybət etməyin, onların qüsurlarını da araşdırmayın! Kim müsəlmanların qüsurlarını araşdırırsa, Allah da onun qüsurlarını araşdırır. Allah kimin qüsurlarını araşdırırsa, onu evinin içində belə olsa rəzil edər.” (Əbu Davud, Ədəb, 35/4880; Tirmizî, Birr, 85/2032).

Başqa bir hədisdə Peyğəmbər ilə həyat yoldaşı arasında gerçəkləşmiş bir dialoqda dedi-qoduya münasibət belə müəyyənləşir.

Aişə radiyallahu anha belə dedi:

-Ey Allahın Rəsulu! Safiyyənin belə olması sənə yetər dedim. - Ravilərdən biri, bu sözlə Hz. Aişənin, onun qısa boylu olmasını eyham etdiyini deyir – Bundan sonra Hz. Peyğəmbər:

-Ey Aişə! Elə bir söz dedin ki, əgər o söz dənizə qarışsa idi, onun suyunu məhv edərdi- buyurdu.

Aişə dedi ki, mən bir başqa gün də özünə bir insanın vəziyyətini nəql etmişdim. Bundan sonra Hz. Peyğəmbər:

- Mənə dünyanın ən qiymətli şeylərini versələr, mən yenə də qətiyyənlə bir insanı xoşuna gəlməyəcəyi bir şəkildə təqlid edib xatırlamaq istəməyəm - şəkildə arz etdi (Əbu Davud, Ədəb, 35; Tirmizî, Qiyamat 51).

Hədisdən göründüyü kimi, bir insanın haqqında danışılib-danışılmaması önəmli deyil. İnsan şəxsi əxlaqını qoruyub başqası haqqında onun xoşuna gəlməyəcək fikirləri dilə gətirməməli, üstəlik bu barədə heç düşünməmək lazımdır. Çünki düşüncə bir müddət sonra dil ilə ifadə olunur.

Göründüyü kimi, dedi-qodu istər Quranda, istərsə də hədislərdə pislənir və mənfə hal kimi qiymətləndirilir.

QANUNDA DEDİ-QODU

Dedi-qodu ictimai hadisə olduğu və şəxslərin heysiyyət və şərəfini alçaldaraq hüquqlarını tapdaladığı üçün qanunlarda uyğun cəza tədbirləri mövcuddur. Yazılı və ya şifahi şəkildə yayılmış dedi-qodu böhtan xarakteri daşıyarsa, dedi-qodu müəllifini üzr istəməyə məcbur etmək və ya ona məhkəmə yolu ilə cəza verdirmək yolu seçilə bilər.

Cəmiyyət qanunlar vasitəsilə şəxslərin şərəf və ləyaqətlərinin alçaldılması və böhtan atılmasının qarşısının alınması zəminində qadağalar qoymağa məcburdur. AR CM 147-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci maddələri hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində yaymağa görə yüz manatdan beş yüz manatadək miqdarda cərimə ilə və ya iki yüz qırx saatadək müddətə ictimai işlər və ya bir ilədk müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəza nəzərdə tutur (*Azərbaycan Respublikası...*, 2017:64). Bununla yanaşı, 148-ci və 148-1-ci maddələrində toplumda və internetdə atılan iftiraların bədəli kimi bir illik həbs və ya üç yüz min manata qədər cəza ya da iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saata qədər məcburi işləmək cəzası verilməkdədir (*Azərbaycan Respublikası...* 2017: 65). Göründüyü kimi, dedi-qodunun qanundakı cəzası pul cəzasından başlayıb azadlıqdan məhrum etməyə qədər artır. Burada təbii ki, dedi-qodunun şəxs üzərindəki təsiri, ona vurduğu ziyan hesablanır.

İnternet vasitəsilə bir çox şəkildə yayılan təhqirlərin, nüfuza xələl gətirən dedi-qoduların qarşısının alınmasında qanun çox zaman zəif, hətta aciz kimi görünür.

NƏTİCƏ

Dedi-qodu istər sosial, istər psixoloji, istər dini, istərsə də informasiya xarakterli olsun, hər bir fərdi yaxından maraqlandıran hadisədir. Yəni cəmiyyətin hər bir fərdi dedi-qodunu ortaya çıxaran üç tərəfdən biri olacaqdır.

Dedi-qodunu forma, məzmun baxımından folklor janrı kimi öyrənmək vacibdir. Günümüzədək janr kimi öyrənilməsə də, müxtəlif sahə mütəxəssisləri tərəfindən və sosial şəbəkələrdən zəngin material toplanmışdır. Bu material dedi-qodunu folklor janrı kimi şərh etməyə və araşdırmağa kömək edir.

Dedi-qodu folklor janrı olaraq qəbul edilməlidir. Əgər növ normativ, sərhədləri müəyyənləşmiş “qanunlar məcmuəsi”dirsə, yaxud növ ortaq xüsusiyyətlərə malik eyni və ya bənzər qəlib, ifadə, məzmun, forma və modeldə yazılmış mətnlərin qrup halında birləşməsi deməkdirsə və növsüz mətnin qəbul edilməz olduğunu nəzərə alsaq, o zaman dedi-qodu folklor janrıdır. Buna həm də mətnin formasının sabit qalaraq məzmunun tez-tez dəyişməsi ilə variantlılığının çoxalmasını da səbəb göstərə bilərik. Dedi-qodunun sosioloji tərəfləri əslində toplumun marağından ortaya çıxmışdır. Toplumun marağı, qınaması,

təqdiri, yəni tövrü dedi-qodunu sosial yöndən yaratmaqdadır. Dedi-qodunun psixoloji yönələri əslində üç tərəfin (danışan - A, dinləyən - B, haqqında danışılan - C) ortaqlığı və tərəflərdən birinin digərinə heyranlıq, paxıllıq, xeyirxahlıq kimi duyğularından yaranan vəziyyətdir.

Dedi-qodunun ənənəvi vəziyyəti əsasən mimikalarda, jestlərdə, mətnin qəliblərində görünür. Yarınması və yayılması üçün əsasən qohumluq münasibətləri, qonşuluq əlaqələri, folklor mətnləri, romanlar və s. olmalıdır. Nyuslor (newslore) əsasən, gündəlik hadisələr haqqında heç bir bilgi vermədən mühakimə etmək və buna görə də bəzən gerçəyin nə olduğunu anlamaqda əziyyət çəkdiyimiz mətnlərdir. Nyuslorun yayılmasında ən böyük rol medianındır. Dedi-qodu mətbuat, TV və mediada geniş yayılmaq imkanı əldə edir. Bu da əsasən siyasətçi və şou əhlinin işinə yarayır və ya onlara ziyan vurur. Dedi-qodunun sosial mediada yayılması üçün əlverişli şərait olduğundan, o, linç kampaniyaları, dezinformasiyalar, interpretasiyalar şəklində özünü göstərə bilər. Dedi-qodu İslamda daha çox vicdani özəllik daşısa da, qanunda cəzası çox açıq şəkildə göstərilmişdir.

QAYNAQLAR

- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (2017). Səkkizinci bölmə. Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (1966). Tərt: Ə.Orucov. Bakı: Az.SSR EA Nəşriyyatı, I cild
- Baumeister, F. Roy vd. (2004). Gossip as Cultural Learning, *Review of General Psychology*, Vol. 8, No. 2, 111–121
- Cengiz Alim Koray (2017). Bir Yerli Olma Bağlamında Dedi-qodu, Söylentilər və Antakyalilik. *Akademik Sosial Araştırmalar Dergisi*. Sayı 51, Ağustos, s.311-327
- Duff, David (2000b). “Alastair Fowler-Transformations of Genre”, *Modern Genre Theory*, New York: Longman, 232.
- Duff, David (2000a). “Ireneusz Opacki - Royal Genres”, *Modern Genre Theory*, New York: Longman, 124.
- Derrida, Jacques (1980). “The Law of Genre”. *Critical Inquiry*. Vol. 7, No. 1. On Narrative. 55-81
- DiFonzo, Nicolas ve P. Bordia, (2007). Rumor, gossip and urban legends. *Diogenes*, 54(1), 19-35
- Dunbar RIM, Marriott A, Duncan NDC (1997). Human conversational behavior. September, Volume 8, Issue 3, pp 231–246
- Foster, K. Eva (2004). 'Research on Gossip: Taxonomy, Methods, and Future Directions', *Review of General Psychology* 8: 78-99
- Frank, Russell. (2004). “When the Going Gets Tough, the Tough Go Photoshopping: September 11 and the Newslore of vengeance and victimization.” *New Media & Society* 6.5:633-58
- Gədəbəy folklor örnekləri (2016). Tərt: M. İmanov və digərləri. Bakı: Elm və təhsil
- Gluckman, Max (1963). Gossip and scandal. *Current Anthropology*. Vol.4. No3, pp. 307-316
- Gülüm Erol. (2018). Dijital iletişim teknolojileri aracılı bir folklorik deneyim alanı olarak sanal ortam. //Milli folklor. Sayı 119
- Güvenç A.Ö. (2014). İnternet folkloru üzerine önerilen bir terim: e-folklor. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, 18(2)
- Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb-fars mənşəli sözlərin lüğəti. (2005). İki cildə, II cild. Tərt: B.Abdullayev, M.Əsgərli, H.Zərinəzadə. Bakı: Şərq-Qərb
- Kurani Kerim meali (2011). Tər: H. Altuntaş, M.Özdemir. Ankara:Kaynak Eserler
- Qəzənfərqi A. Rəhilə Qurbanova ilə müsahibə. Müəllifin 2011-ci ildə Gədəbəyə folklor ezamiyyəsi zamanı aparılıb. Şəxsi arxivdə qeyd olunub.
- Quliyev Hikmət. (2018). Virtual mühitdə folklor: ənənə və kommunikasiya. Bakı: Sabah
- Qurani-Kərim məali. (2006). Tərcümə: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev. Bakı: Qismət
- Məhərrəmli Q., Əhmədova Ş. (2018). Məsəllər, deyimlər. Etimoloji lüğət. Bakı: Altun kitab
- Mirəhmədov Ə. (1998). Ensiklopedik lüğət: Ədəbiyyatşünaslıq. Bakı: “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi
- Molla Nəsrəddin. (2008). 8 cildə, (1906-1931). IV cild, 1911-1914-cü illər. Bakı: Çinarçap
- Noon, Mike and Delbridge, Rick (1993). 'News from Behind My Hand: Gossip in Organizations',

- OrganizationStudies* 14: 23-36.
- Nowak Martin, Sigmund Karl (2005). "Evolution of indirect reciprocity". *Nature*. Oct 27;437(7063): 1291-8
- Nowak Martin, Sigmund Karl (1998). "Evolution of indirect reciprocity by image scoring". *Nature*. June 11;393 (6685):573-7
- Ong, Walter (2002). *Orality and literacy*. New York: Taylor & Francis e-Library
- Paine, Robert (1967). What is Gossip About? An Alternative Hypothesis, *Man*, New Series, Vol. 2, No.2, 278-285
- Panchanathan, Karthik, Robert Boyd (2003). "A tale of two defectors: the importance of standing for evolution of indirect reciprocity". *Journal of Theoretical Biology*. Sep 7;224(1):115-26
- Robin, Ian vd. (1997). "Human conversational behavior" *Q. Human nature* September, Volume 8, Issue 3, pp 231–246
- Scott, James (2014). *Tahakküm ve Direniş Sanatları-Gizli Senaryolar*, 2. Basım, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Seçkin, Pelin (2017). "Toplumsal yapıdaki değişimin göstergesi: Anti-atasözleri" // *Milli folklor*. Sayı 113
- Sommerfeld, Ralf. D. vd. (2007). Gossip as an alternative for direct observation in games of indirect reciprocity. *104(44)*, 17435-17440
- Suls, M. Jerry. (1977). 'Gossip as Social Comparison', *Journal of Communication* 27: 164-8
- Wert, R. Sarah ve Peter SALOVEY (2004). 'A Social Comparison Account of Gossip', *Review of General Psychology* 8:122-37
- Westacott, Emrys (2012). *The Virtues of Our Vices a Modest Defense of Gossip, Rudeness, and other bad habits*. Princeton University Press, New Jersey. pp. 2012 – 293
- Westacott, Emrys, (2000). "The Arts on Saturday". *International Journal of Applied Philosophy* 14(1):65-90
- Литературный энциклопедический словарь. (1986). Москва: «Советская энциклопедия»
- Горбатов Дмитрий (2005). Сплетни и слухи: психологическая природа различий // *Вопросы развития профессионального самопознания студентов-психологов: Воронеж: сб. науч. статей. с.109–118*

İNTERNET RESURLARI

- URL-1: <https://www.dictionary.com/browse/gossip> (E.T.: 29.04.2020)
- URL-2: www.gittimgezdingordum.com/vermesen-de-verdi-derler/ (E.T. / 20.09.2014)
- URL-3: <https://www.haberturk.com/polemik/haber/659693-kadinlar-gunde-kac-saat-Dedi-qodu-yapiyor> (E.T.: 29.04.2020)
- URL-4: www.hurriyet.com.tr/gundem/kaset-komplosu-deniz-baykali-boyle-izlemisler-40335828 (E.T.: 29.04.2020)
- URL-5. Gossib. <https://www.dictionary.com/browse/gossip>
- URL-6: <https://www.google.com/amp/s/abcnews.go.com/amp/Politics/list-trumps-accusers-allegations-sexual-misconduct/story%3fid=51956410> (E.T.: 29.04.2020)
- URL-7: edition.cnn.com/2011/WORLD/europe/08/23/berlusconi.sex.scandal.explained/index.html (E.T.: 29.04.2020)
- URL-8: <https://www.haberturk.com/facebook-skandali-buyuyor-trump-in-secilmesinde-onemli-rol-oynadik-1884885> (E.T.: 29.04.2020)
- URL-9: <https://1news.az/az/news/baki-metrosunda-qalmaqal-qisa-sortikli-qiz-davaya-sebeb- oldu-video>
- URL-10: <https://www.xezerxeber.az/G%C3%BCnd%C9%99m/154236.html> (29.04.2020)
- URL-11: <https://blogs.loc.gov/folklife/2013/12/einsteins-folklore/> (29.04.2020)
- URL-12: https://ia802507.us.archive.org/17/items/EBUDAVUD_201405/EBU%20DAVUD.pdf